

*Мр Драгиша Дракић, асистент – приправник
Правног факултета у Новом Саду*

АНАЛИЗА ПРОПИСА О НЕУРАЧУНЉИВОСТИ КРОЗ СУДСКУ ПРАКСУ

Сажетак: У првом делу рада аутор указује на велики теоријски значај института неурачунљивости, као и практични значај правилне процене урачунљивости у кривичном поступку. Истиче, да је правилна процена урачунљивости веома тежак задатак и наводи разлоге за такву тврдњу.

У другом делу рада аутор наводи резултате до којих је дошао анализом педесет две судске одлуке новосадског Општинског и Окружног суда у којима је учинилац оглашен неурачунљивим за почињено кривично дело.

У трећем делу рада анализирају се добијени резултати и доносе одговарајући закључци о стању у нашој судској пракси у погледу предметне проблематике. Ово стање аутор оцењује као незадовољавајуће. Наводи најзначајније узроке таквог стања и мере које треба предузети у циљу његовог превазилажења.

Кључне речи: неурачунљивост, правилна процена урачунљивости, анализа судских одлука, стање у судској пракси.

I

Институт неурачунљивости има велики значај и један је од фундаменталних института кривичног права. Његов значај произилази из чињенице да се (не) урачунљивост односи на психичку структуру личности (у релацији према одређеном делу), од чега зависи способност за кривицу те личности. Другим речима, урачунљивост је претпоставка виности. С тим у вези, учиниоцу који није био урачунљив у време извршења дела не може се упутити социјално – етички прекор за оно што је учинио, нити се може казнити. Њему се може само изрећи

мера безбедности психијатријског карактера, чији је циљ да се "психички апарат" учиниоца излечи или залечи, и да, као такав, не буде више опасан за своју околину. Дакле, од тога, да ли је учинилац у време извршења дела био неурачунљив или није, зависи да ли ће му се изрећи мера безбедности психијатријског карактера која је апсолутно неодређеног трајања, или казна, односно мера замене за казну. Из тога се може видети колики је значај правилне процене урачунљивости у кривичном поступку. Свака грешка по том питању може довести до несагледивих штетних последица. Тако, погрешна процена урачунљивости може довести до нпр. кажњавања тешког душевног болесника за почињено дело, односно подвргавања психички здравог човека присилном психијатријском третману. Зато се правилна процена урачунљивости у кривичном поступку намеће као императив.

Треба истаћи да поред урачунљивости и неурачунљивости, као две крајње тачке, постоји и велики број прелазних стадијума. Неки од њих су ближи урачунљивости, а неки неурачунљивости. На средини, између ова два крајња пола, налази се стадијум битно смањене урачунљивости, који наш закон дефинише, и за који веже одређена правна дејства¹. Због тога је задатак суда да одреди, не само да ли је учинилац био урачунљив, неурачунљив, или битно смањено урачунљив у време извршења дела, већ и да одреди тачан степен смањења урачунљивости између урачунљивости и битно смањене урачунљивости, односно, битно смањене урачунљивости и неурачунљивости. Ово одређивање има велики практични значај, јер степен смањења урачунљивости утиче на одмеравање казне, односно доношење одлуке суда о изрицању мере безбедности обавазног психијатријског лечења и чувања у здравственој установи.

Међутим, правилна процена урачунљивости у кривичном поступку је веома тежак задатак. За то постоји више разлога.

Прва тешкоћа за правилно утврђивање урачунљивости произилази из природе овог института. Наиме, то је правни институт и појам који у себи садржи нормативна вредновања, јер се психичка својства личности учиниоца испитују у релацији према одређеном делу, односно кривично – правној норми која је садржана у кривично – правном пропису. Али, поред нормативне компоненте, овај институт је испуњен и значајним психијатријско – психолошким садржајем. Из тога се може закључити да је појам неурачунљивости, са формалне стране, правни појам, јер га психијатрија и психологија не познају, али је његова садржина мешовита. Ова мешовита садржина односног института захтева активну сарадњу правника, психијатара, па и психолога у кривичном поступку, ако се жели правилно проценити урачунљивост одређеног учиниоца у конкретној ситуацији. То, такође, захтева поседовање знања из области психијатрије и психологије од стране правника, и обрнуто.

Други проблем проистиче из чињенице да се институт (не)урачунљивости веже за одређено кривично дело и за тренутак његовог извршења. Тако, то није

¹ Битно смањена урачунљивост је, према нашем закону, факултативни основ за ублажавање казне, а под одређеним законским условима оваквим учиниоцима се може изрећи мера безбедности психијатријског карактера.

неко трајно стање, нити својство личности појединца, већ привремени (тренутни) однос извесне индивидуе према одређеном делу у одређеној ситуацији. С тим у вези, може се догодити да се урачунљивост учиниоца утврђује после протека дужег временског периода од извршења дела, било зато што дело није одмах откривено, било због тога што није на време наређено психијатријско вештачење у кривичном поступку. У таквој ситуацији је неопходно извршити реконструкцију психичког стања учиниоца у време извршења дела и утврдити његово психичко функционосање у односу на дело, што је врло тежак задатак, за који је мало вероватно да се може извршити без грешака. Ово нарочито када су у питању "привремено душевно поремећени" учиниоци, који се након извршења дела веома брзо враћају у нормално психичко стање, без икаквих оштећења психичких функција.

Даљи проблем се огледа у методу који се примењује за утврђивање (не)урачунљивости. Наиме, не постоји објективни метод, који би гарантовао да ће се на егзактан начин утврдити чињенице од којих зависи правилна процена нечије урачунљивости. Овај проблем произилази, пре свега, из недовољног развоја психијатријске и осталих наука које се баве проучавањем човека, које не познају довољно самог човека. Стога, испитивање урачунљивости у одређеној мери зависи и од субјективне оцене самог судије, односно вештака – психијатра. Дакле, примењује се објективно – субјективни метод, што ствара додатне тешкоће у овој, самој по себи, осетљивој материји.

Коначно, законска дефиниција неурачунљивости у нашем кривичном праву није најпрецизнија. Ту, пре свега, мислимо на поједине (био)психолошке основе неурачунљивости (битно смањене урачунљивости), који су прописани у члану 12 ОКЗ. Тако, наш закон употребљава неадекватне изразе, као што су: "трајна душевна болест", "привремена душевна болест" и "привремена душевна поремећеност". Не води се довољно рачуна да су у питању психијатријске категорије, односно појмови, због чега се приликом њиховог навођења мора користити актуелни психијатријски речник. Не само да је законска дефиниција неурачунљивости (битно смањене урачунљивости) непрецизна, већ је и непотпуна, јер не садржи посебан (био)психолошки основ под који би се могле подвести психопатије, неурозе и нагонски поремећаји, који у ретким случајевима могу довести до знатног смањења, па и искључења урачунљивости.

II

Напред наведени проблеми би могли проузроковати знатне тешкоће за правилно испитивање нечије урачунљивости у судској пракси. Да би то проверили, прегледали смо већину судских одлука на подручју новосадског Округног суда, којима су изречене мере безбедности из чл.63 и чл.64 ОКЗ² у периоду од почетка 1979. до краја 1994. године, као и све овакве судске одлуке на подручју

² Мере безбедности из чл.63 и чл.64 ОКЗ се изричу особама које су у време извршења дела биле неурачунљиве или битно смањено урачунљиве.

новосадског Општинског и Окружног суда од почетка 1995. до средине 2002. године. На основу прегледаних судских одлука, дошли смо до следећих података:

Карактеристике учинилаца:

- Пол: 51. особа мушког и 5 особа женског пола;
- Старост у време извршења дела: 44 године, у просеку;
- Ранија осуђиваност: 11 осуђиваних и 45 неосуђиваних;
- Брачно стање: 30 особа у браку и 26 ван брака;
- Стручна спрема: 54 особе је имало нижу, а 2 особе вишу и високу стручну спрему.

Кривична (не)одговорност: Учиниоци су у 52 случаја у време извршења дела дела били неурачунљиви, а само 4 пута битно смањено урачунљиви.³

Учињена дела: 22 убиства, 16 покушаја убиства, 2 кривична дела повреде угледа СФРЈ, одузимање возила, неовлашћена производња и стављање у промет опојних дрога, тешка телесна повреда, непријатељска пропаганда, противприродни блуд са лицем које није навршило четрнаест година, покушај разбојништва, покушај тешке крађе. Поред тога, неке особе су учиниле више дела у стицају: (покушај разбојништва и неовлашћено ношење ватреног оружја) ; (два разбојништва) ; (две крађе и тешка крађа) ; (тешка крађа, изазивање опште опасности и тешка телесна повреда) ; (три тешке крађе у продужењу) ; (четири кривична дела тешки случајеви разбојништва у продужењу) ; (две блудне радње и покушај обљубе са лицем које није навршило 14 година) ; (убиство и тешка крађа) и (покушај убиства и тешка телесна повреда).

(Био)психолошки основи неурачунљивости, односно битно смањене урачунљивости: Душевна болест (40), привремена душевна поремећеност (6), заостали душевни развој (3). Иако то није у складу са законом, као основи неурачунљивости (битно смањене урачунљивости) се још наводе: психопатија (2), хронични алкохолизам (3), органска психичка измењеност, а у једној судској одлуци се основ не наводи.

Дијагноза: Схизофренија (10), параноидна схизофренија (8), параноидна психоза (8), органски психосиндром (4), душевна болест (4), параноја (3), тешка психопатија (2), темпорална епилепсија, манична психоза и депресивна психоза.

Изречене кривичне санкције: 56 мера безбедности психијатријског карактера. Мера обавезног психијатријског лечења и чувања у здравственој установи је изречена 46 пута, а мера обавезног психијатријског лечења на слободи 10 пута.⁴

³ Њима је мера безбедности из чл. 63 ОКЗ изречена уз казну затвора од четири (два пута), односно шест година (два пута).

⁴ Занимљиво је да је суд ову меру почео да изриче тек од почетка деведесетих година. Наиме, само је у два случаја изречена пре тога (једном 1983, а други пут 1986. године). Овакво стање чуди ако се зна да је мера безбедности обавезног психијатријског лечења на слободи унета у наше кривично законодавство 1976. године.

Може се приметити да учиниоци, који су у време извршења дела били неурачунљиви, углавном, припадају средњем и млађем узрасту, уз неколико изузетака. Велика већина је била мушког пола, а раније су, махом, били неосуђивани. Поседују нижу стручну спрему.⁵

Што се тиче кривичних дела која су починиле особе које су у време извршења дела биле неурачунљиве, преовлађују кривична дела против живота и тела, и то убиства и покушаји убистава.⁶

Њима је за извршена кривична дела суд изрекао меру безбедности обавезног психијатријског лечења и чувања у здравственој установи (52 пута), односно меру обавезног психијатријског лечења на слободи (10 пута).⁷

Најчешћи (био)психолошки основ неурачунљивости је душевна болест (пре свега шизофренија).

III

Прегледани материјал доказује да у пракси судова постоје знатне тешкоће, које, свакако, имају утицаја на правилно испитивање нечије урачунљивости, а које у великој мери произилазе из неразумевања природе и садржине института неурачунљивости (битно смањене урачунљивости), као и из непрецизне, а у једном делу и непотпуне, законске регулативе.

Напред смо истакли да је неурачунљивост, са формалне стране, правни појам, јер га психијатрија и психологија не познају, али да је његова садржина мешовита. С тим у вези, да би постојала неурачунљивост, неопходно је да постоји и (био)психолошка и нормативна компонента. О (био)психолошкој компоненти треба да одлучује вештак – психијатар, који утврђује да ли је у тренутку извршења дела код учиниоца постојао психопатолошки процес или стање, и на који начин су утицали на психичко функционисање учиниоца. О нормативној компоненти треба да одлучује судија, који, на основу података које добије од вештака и података које сам прикупи, доноси одлуку о томе да ли је учинилац у одређеном тренутку могао да схвати значај свог дела и да управља својим поступцима у односу на исто, и на основу тога, да ли је у тренутку извршења дела био урачунљив, неурачунљив, или битно смањено урачунљив. За то су судији потребна знања из области психијатрије и психологије. Како већина судија не поседује ни елементарна знања из ових научних дисциплина, то и не могу да донесу поменути одлуку. У нашој судској пракси, не само да судија не утврђује нормативну компоненту неурачунљивости, већ, понекад, не доноси ни декларативну одлуку да је одређено лице у тренутку извршења дела било неурачунљиво (битно смањено урачунљиво). Да апсурд буде већи, судија, у наредби којом се одређује психијатријско вештачење и поверава одређеном вештаку, у неким случајевима, чак, изричито захтева од вештака да се о томе изјасни. Овакво поступање судова је неприхватљиво, јер је, не само

⁵ Само једна особа је имала завршен факултет.

⁶ Углавном је реч о убиству (покушају убиства) брачног друга или родитеља.

⁷ Односне мере се у пракси, углавном, примењују на неурачунљиве учиниоце, а само изузетно на битно смањено урачунљиве.

нелегитимно, већ и незаконито. Наиме, институт (не)урачунљивости (битно смањене урачунљивости) је правни институт, којег психијатријска наука не познаје, и који је уведен за потребе кривичног права. Стога, психијатар не сме самоиницијативно да употребљава овај термин, нити судија може то од њега да тражи. Ово је, истовремено, и противзаконито. Јер, вештак је једино овлашћен, на основу Законика, да, када установи да је душевно стање окривљеног поремећено, одреди природу, врсту, степен и трајност поремећености и да своје мишљење о томе какав је утицај такво душевно стање имало и какав још има на схватање и поступке окривљеног, као и да ли је и у којој мери поремећај душевног стања постојао у време извршења дела.⁸ Дакле, Законик о кривичном поступку овлашћује вештака – психијатра да се изјасни једино о (био)психолошкој компоненти неурачунљивости (битно смањене урачунљивости) и да пружи судији још неке корисне податке који ће му помоћи да донесе правилну одлуку о нормативној компоненти неурачунљивости (битно смањене урачунљивости), а преко тога и одлуку, да ли је учинилац у време извршења дела био неурачунљив, битно смањено урачунљив или урачунљив. Као што смо истакли, у пракси наших судова се о овоме не води довољно рачуна, па се у образложењима већине судских одлука цитира став вештака о способности учиниоца да схвати значај свог дела и да управља својим поступцима у односу на исто, а у појединим судским одлукама се наводи став вештака у погледу тога, да ли је учинилац у време извршења дела био неурачунљив, битно смањено урачунљив или урачунљив. У оном малом броју одлука у којима суд (а не вештак) одлучује о нормативној компоненти, та одлука се доноси по аутоматизму, и своди се на пуку констатацију о интелектуалној и волунтаристичкој (не)способности учиниоца, без икаквог образложења које би поткрепило поменути констатацију.

Што се тиче (био)психолошке компоненте неурачунљивости, као (био)психолошки основи неурачунљивости (битно смањене урачунљивости у нашем Закону се наводе: трајна или привремена душевна болест, привремена душевна поремећеност и заостали душевни развој. Због напред поменуте непрецизности терминологије којом се служи законодавац и њене неусклађености са савременим психијатријским речником, у кривичном поступку често долази до непоразума између судије и вештака – психијатра када треба психопатолошке процесе или стања, чије је постојање вештак утврдио код окривљеног, подвести под непрецизне, а у једном делу и неадекватне законске појмове. Тада је вештак принуђен да изналази компромисна решења или да одступи од етичког кодекса своје струке, када се од њега тражи да неку душевну болест, унапред, у току кривичног поступка, квалификује као трајну, а самим тим и неизлечиву. То некад доводи до одуговлачења кривичног поступка и до правне несигурности.

У неким судским одлукама суд наводи основе искључења урачунљивости које закон не познаје. Тако, у два случаја се као такав основ наводи психопатија, у три хронични алкохолизам, а у једном органска психичка измењеност. С тим у вези, психопатија и хронични алкохолизам нису ни душевна болест, ни привремена

⁸ Вид. чл. 130, ст.3 ЗКП.

душевна поремећеност, нити су заостали душевни развој. Што се тиче "органике психичке измењености", она може бити душевна болест, али може довести и до "привремене душевне поремећености". У једној судској одлуци се (био)психолошки основ неурачунљивости уопште не наводи. Овакво поступање судова је незаконито, али је, осим у последња два случаја, легитимно. Прецизније, судови су у наведеним ситуацијама "измислили" додатне (био)психолошке основе неурачунљивости, који би омогућили да се и на овакве особе примени мера безбедности психијатријског карактера. Да су се судови овде доследно придржавали Закона, ови учиниоци не би могли бити оглашени неурачунљивим нити битно смањено урачунљивим за почињено дело, из напред поменутих разлога. Из тога следи да би њима могла бити изречена једино казна или мера замене за казну. То не би било, ни у њиховом интересу, јер би остали без неопходног психијатријског третмана, ни у интересу друштва, које би остало без неопходне заштите од оваквих особа. Из претходног се може закључити да је, као што смо већ истакли, законска дефиниција неурачунљивости (битно смањене урачунљивости) непотпуна, и да је треба допунити посебним (био)психолошким основом, под који би се могле подвести психопатије, неурозе, нагонски поремећаји и нека друга психопатолошка стања, односно процеси, као и односи зависности, који се не могу подвести под већ постојеће законске основе неурачунљивости (битно смањене урачунљивости).

На основу прегледаног материјала дошли смо, такође, до сазнања, да је суд у свим судским поступцима, аутоматски и некритички, прихватио налаз и мишљење вештака, са образложењем да је налаз стручан, свеобухватан, да је дат по правилима струке, да личност вештака гарантује тачност и стручност налаза и мишљења, а као разлози прихватања вештаковог налаза и мишљења наводе се и "аргументи", да нико од присутних није имао примедба на њега, или није имао примедба бранилац окривљеног. У неким образложењима стекли смо утисак да је суд ценио моралну страну личности вештака, а не стручност и истинитост његовог налаза и мишљења. Као да је суд хтео да каже да вештак ужива углед у друштву и стручној јавности, па да се у истинитост, исправност, потпуност и стручност његовог налаза не сме сумњати, нити се исти може критички оцењивати и испитивати. Да ли то значи да доказ психијатријског вештачења има јачу правну снагу од других доказа и да га судија не цени као и све остале доказе – по слободном судијском уверењу? На ово питање се, када је у питању пракса наших судова, може, углавном, потврдно одговорити. Последица оваквог тренда се може лако назрети, ако се подсетимо предње констатације да се вештак у свом налазу и мишљењу изјашњава о (био)психолошкој, али и о нормативној компоненти неурачунљивости, а неретко доноси и декларативну одлуку о томе да ли је учинилац у време извршења дела био (не)урачунљив. Она (последница) се огледа у томе да у оваквим ситуацијама суде психијатријски вештаци, а не судије. Аргументи, да судија не може да одлучује о тако комплексним питањима која још и излазе из правних оквира, су неприхватљиви. Ако би се овакви аргументи прихватили, то би, истовремено, значило, да суд не сме да преиспитује и критички оцењује налаз и мишљење вештака-психијатра. Осим тога, не само да ова питања не излазе из правних оквира, већ се, управо супротно, налазе у истим. То што је за

давање одговора на нека питања једино компетентан и овлашћен психијатар, не значи да је институт неурачунљивости медицински институт. То је правни институт и појам и о томе се у пракси судова мора водити рачуна.

На крају ћемо се осврнути на могућност да учинилац буде оглашен неурачунљивим за дело крађе, тешке крађе и разбојништва, односно покушај ових дела, како је то учињено у неким судским одлукама. Наиме, да би постојала наведена кривична дела против имовине, неопходно је да код учиниоца постоји намера да се присвајањем туђе покретне ствари постигне противправна имовинска корист. Дакле, намера је елемент бића кривичног дела. Без овог субјективног елемента, не постоји дело које је у закону предвиђено као кривично, тј. кривично неправо. Пошто особа, која је оглашена неурачунљивом за дело крађе, тешке крађе, односно разбојништва, не може имати намеру да присвајањем туђе покретне ствари прибави противправну имовинску корист, то недостаје један од елемената бића ових дела. Због тога она не може бити неурачунљива у односу на наведена дела, јер их није ни починила. Тачније, о неурачунљивости може бити речи само ако су предузетом радњом остварена сва битна обележја која улазе у законски опис неког кривичног дела. Само такво понашање може бити противправно у кривичном праву. Због тога је у конкретним примерима учинилац могао бити неурачунљив једино у односу на дело одузимања туђе ствари (а не крађе или тешке крађе), односно принуде (а не разбојништва).

*

* *

На основу напред реченог, може се закључити да је ситуација у судској пракси, по питању правилне процене урачунљивости учинилаца кривичних дела, незадовољавајућа. За то постоје бројни објективни, али и субјективни разлози. Најважнији узроци таквог стања су непрецизност и непотпуност кривичноправних прописа којима се дефинише институт неурачунљивости (битно смањене урачунљивости), мешовита (комплексна) садржина односног института, неразумевање његове правне природе, и што је најважније, непоседовање елементарних знања судија из области психијатрије и психологије. Као последица тога често се у пракси дешавају повреде, како Основног кривичног закона, тако и Законика о кривичном поступку. Због тога је у најскорије време потребно, употпунити и прецизирати законску дефиницију неурачунљивости, правилно схватити правну природу и садржину овог института, и обезбедити услове за стицање основних знања судија (али и осталих правника) из неких ванправних дисциплина (пре свега психијатрије и психологије), чије је поседовање неопходно за правилну примену закона у кривичном поступку. Само на тај начин се може обезбедити поштовање начела законитости, легитимности и правне сигурности.

*Dragiša Drakić, LL.M, Teaching Assistant
Faculty of Law in Novi Sad*

Rules on Mental Incompetency as Applied by Courts

Abstract

In the first part the author underlines the importance of mental incompetency issue and the practical relevance of proving mental competence in the course of criminal. The author finds that a correct test of mental competence is very difficult to conduct finding many reasons to prove this statement.

In the second part of this article the author gives the overview of research of 52 judicial decisions of Municipal and District Court in Novi Sad, where courts ruled in favor of mental incompetence as defense to crime.

In the third part the author draws conclusions based on the conducted research regarding problems in judicial practice. The author finds that existing situation is not satisfactory. He defines causes and suggests measures which should be undertaken in order to overcome existing problems